

Joanna Kucharewicz,
Agnieszka Roszkowska,
Justyna Trepka-Starosta

Hierarchia wartości a uczestnictwo w podkulturze przestępczej (na przykładzie nastoletnich sprawców przestępstw)

Słowa kluczowe: *nietelni, wartości, przestępczość, podkultura przestępcza*

1. System wartości a przestępczość nietelnych

W życiu każdej jednostki nieodzownym elementem jest proces wartościowania. W aspekcie prakseologicznym jest to sztuka wyborów – nie pomijając wpływów kulturowych – tego, co cenne. Z punktu widzenia jednostki proces wartościowania pomaga w partycypowaniu człowieka w świecie wartości poprzez ukierunkowanie zachowań w sytuacjach społecznych (Kozaczuk 1990: 9).

W literaturze psychologicznej można wyodrębnić trzy podstawowe znaczenia pojęcia „wartość”, mianowicie: wartość przedmiotową, wartość podmiotową i wartość subiektywną (por. Matuszewicz 1975; Reykowski 1986; Wojciszke 1990). Wartość subiektywna, przez teoretyków motywacji utożsamiana z użytecznością, zależna jest od sytuacji i aktualnych potrzeb człowieka. Wartość przedmiotowa jest cechą przysługującą przedmiotowi czyjejś postawy. W tym znaczeniu wartość jest kryterium pozytywnej lub negatywnej oceny przedmiotów. Ten rodzaj wartości stanowi względnie stałą reprezentację w sieci poznawczej osobowości. Wartość podmiotowa dotyczy jednostki, jest jej cechą, poprzez którą manifestuje ona opinie, sądy, przekonania w zakresie najważniejszych celów życiowych i sposobów ich realizacji (Kozielecki 1977).

J. Reykowski (1986: 229 i n.) zwraca uwagę, że wartości określają siatkę poznawczą jednostki, w której istnieją dwie formy uporządkowania ele-

mentów: 1) sieć operacyjna – funkcjonująca jako układ informacyjny, zawiera obraz struktury i relacji przedmiotów fizycznych i społecznych; zapis ten tworzy swoistą mapę reprezentującą organizację życia społecznego; 2) sieć wartości (system ewaluacyjny) – funkcjonuje jako uporządkowanie elementów poznawczych ze względu na przypisywaną im wartość, poprzez ocenę ich subiektywnego znaczenia, osądu przedmiotów jako dobrych lub złych. Wartości mogą także spełniać funkcję motywacyjną ludzkich zachowań. Siła motywacji osiągnięcia danej wartości (celu) jest często wyrażana przez ocenę siły pragnienia sukcesu. Ten element może być kryterium preferencji celów, czyli porządkowania wartości, które wyznaczają siłę i kierunek dążeń oraz działań człowieka.

Koncepcję o regulacyjnym wpływie wartości na zachowanie przedstawił M. Kosewski (1985). Wychodzi on z założenia, że postępowaniem człowieka kierują zinterioryzowane wartości moralne (osobiście cenione przymioty własne). Przymioty te autor nazywa standardami wartości, dlatego też określa je jako regulatory zachowania. Standardy wartości są podstawą oceny własnej podmiotu. Czynność uznawana za wartościową, jeżeli jest realizowana, dostarcza jednostce subiektywnego stanu dobrego samopoczucia. W przypadku rozbieżności ze standardem wartości stan taki jest odczuwany jako przykry i stanowi bodziec do jego redukcji (dysonans poznawczy). Uzyskanie dodatniej samooceny przez porównywanie się z innymi M. Kosewski określa jako charakterystyczne dla osobowości niedojrzałej. Autor uważa, że rozwój osobowości dokonuje się w wyniku stopniowego przechodzenia do autonomicznej regulacji czynności przez porównywanie ich z osobistymi standardami wartości. W miarę dojrzewania społeczne postępowanie jest motywowane chęcią osiągnięcia nagród płynących z realizacji wartości moralnych, aby w fazie autonomicznej ten typ regulacji stał się dominujący. Kosewski stwierdza, że w okresie adolescencji centralne miejsce w hierarchii zajmują autoteliczne standardy wartości (np. u chłopców: męstwo, odwaga fizyczna), których realizacja nie przynosi jednak korzyści (Kosewski 1985: 62).

Analiza literatury przedmiotu (Reykowski 1966; Piaget 1967; Kohlberg 1984; Popielarska 2000; Trempała 2001) wskazuje, że kształtowanie się hierarchii wartości jest nierozzerwalnie związane z rozwojem moralnym jednostki.

J. Piaget (1967), poddając analizie psychologicznej rozwój moralny, stwierdził, że po charakterystycznym dla dzieciństwa stadium realizmu moralnego następuje u młodzieży w okresie dorastania stadium autonomii moralnej, w którym postępowanie uniezależnia się od opinii otoczenia, natomiast wyznaczają je intencje wynikające z subiektywnej odpowiedzialności.

Według W. Szewczuka (1988: 253) wartości, a przede wszystkim ich interioryzacja, mają decydujące znaczenie dla orientacji jednostki w świecie, decydują o kierunku jej działań, stanowią standardy regulacyjne jej zachowa-

nia, pełnią zatem wobec zachowania funkcję motywacyjną. Stanowią także podstawę zachowania sumieniowego (moralnego).

J. Gierowski (2000: 204), analizując motywację zachowania przestępczego, zwraca uwagę, że przestępstwo może być motywowane w sposób sprzeczny z przejawianymi przez jednostkę wartościami, przekonaniami czy też celami. Autor stwierdza, iż o zachowaniu takim mówimy wtedy, że jest ono sprzeczne ze stałymi właściwościami osobowościowymi sprawcy i wynikać może zarówno ze zmiennych psychopatologicznych, jak i silnej presji pozasobowościowych czynników sytuacyjnych.

Jak zauważa J.M. Stanik (1980: 26), nieletni przestępcy różnią się od nieprzestępców poglądem na temat przestrzegania norm moralnych w społeczeństwie, jak również pod względem własnego ustosunkowania się do przekraczania przez siebie norm moralnych, co pozwala im szukać usprawiedliwienia dla swojego zachowania.

2. Wpływ grupy na zachowania przestępcze nieletnich

W odniesieniu do nieletniego sprawcy przestępstwa na szczególną uwagę zasługują czynniki związane z popełnieniem zarzucanego mu czynu w obecności grupy społecznej, pod jej wpływem czy też wraz z członkami danej grupy.

W psychologii społecznej powszechnie akcentuje się znaczenie, rolę i wpływ, jaki wywierają grupy rówieśnicze na funkcjonowanie i rozwój społeczno-moralny dzieci i młodzieży, oraz nabywanie i utrwalanie się u poszczególnych członków tych grup określonych wartości, celów i wzorów zachowań (zob. np. Mika 1982; Zimbardo 2002; Domachowski 1981, 1983).

Ze względu na przedmiot niniejszego opracowania szczególną uwagę poświęcamy grupom rówieśniczym o cechach asocjalnych grup podkulturowych (zob. Jędrzejewski 1999; Filipiak 1999). Grupy takie bywają zazwyczaj określane jako gangi, szajki czy paczki. Jak wykazują liczne wyniki badań, to w ramach ich aktywności generowana jest większość przestępstw nieletnich i młodocianych (zob. Kossowska, Mościkier 1975). Oprócz wywoływania bezpośrednich efektów kryminologicznych asocjalne grupy podkulturowe stanowią również bazę „edukacyjna-treningową” pogłębiającą proces dewiacyjnej czy wręcz antyspołecznej socjalizacji poszczególnych jej członków (Filipiak 1999). Proces ten doprowadza do kształtowania się asocjalnego stylu życia nieletnich.

W. Domachowski (1983: 27) podkreśla, że spośród obiektywnych praw rządzących aktywnością człowieka w małej w grupie społecznej jedną z najpotężniejszych sił jest tendencja do ujednoczenia zachowań członków grupy pod względem spostrzegania i interpretowania faktów, hierarchii wartości, sposobów myślenia, które w przypadku małej grupy stanowią podstawę jej istnienia

i przetrwania. Autor zwraca także uwagę, że szczególną formą ujednociania zachowań w grupie jest konformizm, a jednostka staje się współtwórcą wymiernych norm, celów i standardów.

Wśród opisywanych na gruncie psychologii społecznej zjawisk mających wpływ na ujednocianie zachowań członków grup wymienia się szczególnie: deindywidualizację, dyfuzję odpowiedzialności oraz przesunięcie ryzyka (Mika 1984; Domachowski 1981, 1983; Cialdini 1994; Aronson 1997). Poza tymi oddziaływaniami powstają w obrębie grupy także inne mechanizmy istotnie wpływające na zachowanie jej członków. Należą do nich: złudzenie całkowitego bezpieczeństwa, wiara w moralność grupy, silny nacisk na członków grupy, by dostosowali się do norm grupy; indywidualna autocenzura myśli i idei odbiegających od poglądów grupy oraz złudzenie jedności decyzji (Kawula, Machel 1998: 61).

Zagadnienie wpływu grupy na zachowanie jednostki opisywali także Cz. Matuszewicz (1974) oraz W. Domachowski (1981). Autorzy ci podkreślają trzy rodzaje oddziaływań grupy na jednostkę, upatrując w nich przesłanki wyjaśniające wybrane rodzaje zachowań przestępczych. Biorąc pod uwagę stopień, w jakim „inni” wywierają wpływ na dokonanie i charakter czynu przestępczego przez jednostkę, można wyróżnić :

- 1) przestępstwa popełnione w obecności innych osób, ale niestanowiących grupy,
- 2) przestępstwa dokonane pod wpływem grupy (sytuacja nacisku),
- 3) przestępstwa popełnione w grupie, czyli wraz z innymi członkami grupy (grupy o określonym celu, normach, strukturze i interakcjach – grupy przestępcze).

Cz. Matuszewicz (1974: 13) zwraca uwagę na procesy, których wystąpienie nie wymaga istnienia grupy, a jedynie pojawienia się określonych relacji interpersonalnych. Mianowicie człowiek zachowuje się inaczej w obecności innych ludzi niż wówczas, gdy jest sam. Jeśli przy tym inni traktowani są jako przychylni (aprobuujący), wówczas pojawia się zjawisko facylitacji, czyli ułatwiania społecznego. Facylitacja powoduje, że dana czynność wykonywana jest lepiej, likwiduje opory i lęki, a jednocześnie uruchamia motyw rywalizacji. Obecność innych jest czynnikiem ułatwiającym wykonanie czynności już dobrze utrwalonej, natomiast utrudniającym wykonanie czynności dopiero utrwalonej. Podobny wpływ na wykonanie czynności dobrze utrwalonych ma obecność osób przyglądających się. To zjawisko nazywa Matuszewicz efektem audytorium (1974: 20).

Pojęcie podkultury trudno jest zoperacjonalizować, o czym świadczy wielość istniejących definicji. Sprawia to, że heurystyczna i empiryczna użyteczność pojęcia staje się dość ograniczona.

A. Siemaszko (1993: 134) definiuje podkulturę jako autonomiczny układ norm, wartości i wzorów zachowań oraz ról społecznych wytworzonych przez społeczność tej podkultury. Układ ten jest regulatorem zachowań członków grupy, a jego istotną cechą jest odmiennosc od norm, wartości i wzorców zachowań będących standardami obowiązującymi ogół społeczeństwa. Autor podkreśla istnienie dwóch rodzajów odmiennosci wartości i norm podkultury w stosunku do kultury dominującej: odrębne, ale akceptowane przez kulturę dominującą, oraz sprzeczne z wartościami i normami obowiązującymi w tej kulturze. W tym drugim przypadku mamy do czynienia z podkulturami dewiacyjnymi.

Podkultury dewiacyjne charakteryzuje, podobnie jak inne grupy, pewien zespół cech. S. Mika (1984) wymienia wśród nich: wzajemne, bezpośrednie interakcje pomiędzy członkami, posiadanie wspólnego celu, norm oraz struktury.

Wzajemna interakcja stanowi charakterystyczny stosunek pomiędzy członkami grupy, prowadzący do identyfikowania się jej uczestników z całą grupą.

Efektom interakcji między członkami grupy może być cel grupowy (w grupie podkulturowej – przestępstwo), który stanowi dla każdego członka grupy określoną wartość. Osiąganie tego celu decyduje także o redukcji stanów napięć motywacyjnych u poszczególnych członków grupy, co ma wpływ na samoocenę każdego z nich.

Do osiągnięcia przez grupę celu przyczyniają się normy grupowe, które podobnie jak cele, wyłaniają się i utrwalają w procesie interakcji. Normy są przepisami wskazującymi, jak powinien zachowywać się członek danej grupy, aby uczestniczyć w realizacji grupowego celu. Normy grupowe związane są ściśle z pozycjami, jakie w grupie zajmują jej członkowie. Zjawisko to przesądza o strukturze grupy, która tworzy się w procesie interakcji lub jest narzućana przez grupę (Mika 1984: 331).

3. Zastosowane narzędzia badań

Służącą do badania systemu wartości Skala Wartości jest polską adaptacją *Value Survey* M. Rokeacha. Podstawą teoretyczną omawianej metody jest teoria wartości Rokeacha, stanowiąca część ogólniejszej od niej teorii osobowości. Według tego autora osobowość jest systemem przekonań, w którym centralne miejsce zajmują wartości, a co za tym idzie, pełnią one ważne funkcje regulacyjne (por. Brzozowski 1989: 3).

Omawiana skala składa się z 18 wartości instrumentalnych (WI) oraz 18 wartości ostatecznych (WO), których nazwy uporządkowane są alfabetycznie na oddzielnych stronach arkusza testowego. Przy nazwie każdej wartości znajduje się wolne miejsce, w które badany wpisuje rangi. Podczas rangowania należy wartości najważniejszej przypisać rangę 1, a najmniej ważnej – rangę

18 (im wyższa liczba przypisana danej wartości, tym wartość ta jest ważniejsza). Zakończenie badania jest równoznaczne z otrzymaniem pełnych danych o indywidualnych hierarchiach wartości, co daje możliwość wyodrębnienia wartości ważnych, wpływających na spostrzeganie, myślenie, postawy i procesy emocjonalno-motywacyjne danej jednostki (Brzozowski 1989: 23).

Skala Funkcjonowania Nieletniego w Podkulturze Przestępczej (SFNP) to narzędzie, które opiera się na założeniach teoretycznych nauki o małych grupach (por. Mika 1982) oraz podkulturach dewiacyjnych (por. Siemaszko 1993). SFNP skonstruowano w celu określenia, w jakim stopniu nieletni, który popełnił czyn karalny działając w grupie przestępczej, uczestniczył w jej strukturze (np. zajmował stanowisko przywódcze) oraz identyfikował się z jej wartościami, normami i celem.

Ostateczna wersja skali zawiera 44 pytania, na które osoba badana udziela odpowiedzi według 5-stopniowej skali (1 – brak, 2 – niskie nasilenie, 3 – średnie nasilenie, 4 – wysokie nasilenie, 5 – bardzo wysokie nasilenie), oceniając stopień, w jakim:

- 1) akceptowała **normy i wartości** grupy (itemy 3, 9, 26, 28, 32, 33, 34, 35, 37, 38),
- 2) realizowała **cel** o znamionach czynu karalnego (itemy 2, 21, 22, 23, 24, 25, 40, 42),
- 3) uczestniczyła w **interakcjach** stanowiących o jej strukturze (itemy 1, 4, 5, 10, 11, 15, 16, 17, 18, 19, 27, 30, 31, 41, 43, 44).

Rzetelność dla poszczególnych podskal SFNP została obliczona metodą zgodności wewnętrznej *alfa* Cronbacha

Nazwy podskal	<i>alfa</i> Cronbacha
1. Normy i wartości	,81
2. Cel	,73
3. Interakcje	,79

4. Sposób popełniania przestępstwa przez nieletnich (indywidualne *versus* grupowe)

Przedstawione poniżej wyniki stanowią fragment badań przeprowadzonych w ramach realizacji projektu badawczego MEiN „Psychologiczna analiza procesów motywacyjnych przestępstw popełnianych przez nieletnich” (zob. Kucharewicz: 2009). Na podstawie analizy uzyskanych danych, dotyczących

cech osobowości, wyodrębniono cztery grupy (skupienia) nieletnich. Wyniki badań trzech z tych grup stanowią materiał niniejszego opracowania, którego celem jest przedstawienie systemu powiązań (zależności) pomiędzy deklarowanymi przez nastoletnich sprawców przestępstw wartościami a uczestnictwem w podkulturze przestępczej.

W tabeli 1 przedstawiono dane dotyczące sposobu popełnienia przestępstwa (indywidualnie versus grupowo) w wyróżnionych grupach nieletnich.

Tabela 1. Sposób popełnienia czynu: indywidualnie *versus* grupowo, w wyodrębnionych grupach

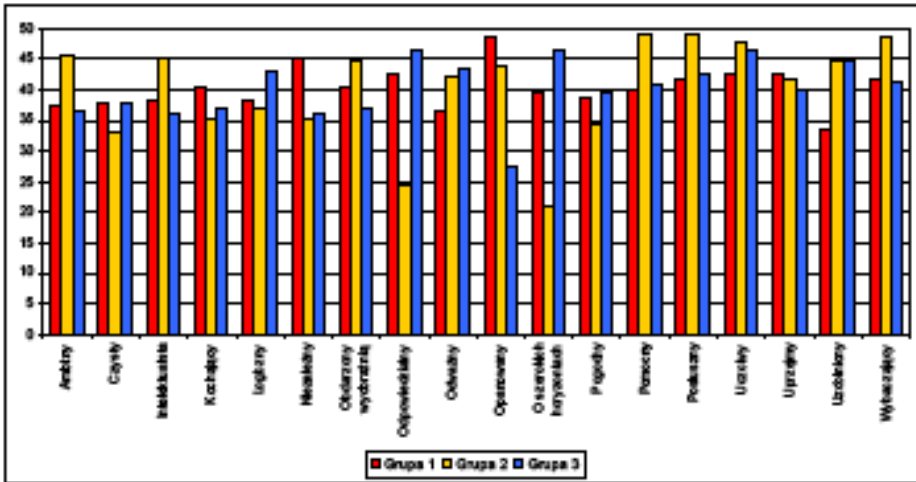
Sposób popełnienia czynu karalnego	Nazwa skupienia		Impulsywno-agresywni		Psychopatyczno-odwetowi		Buntowniczo-podejrzliwi		Σ	%
	N	%	N	%	N	%				
Indywidualnie	31	39,2	3	3,79	2	2,5	36	45,55		
Grupowo	14	17,7	7	8,86	22	27,9	43	54,45		
Ogółem	44	56,9	10	12,65	24	30,4	79	100		

Z danych umieszczonych w tabeli 1 wynika, że najczęściej przestępstwa grupowe popełniali nieletni należący do grup „buntowniczo-podejrzliwych” (91,6%) oraz „psychopatyczno-odwetowych” (70%).

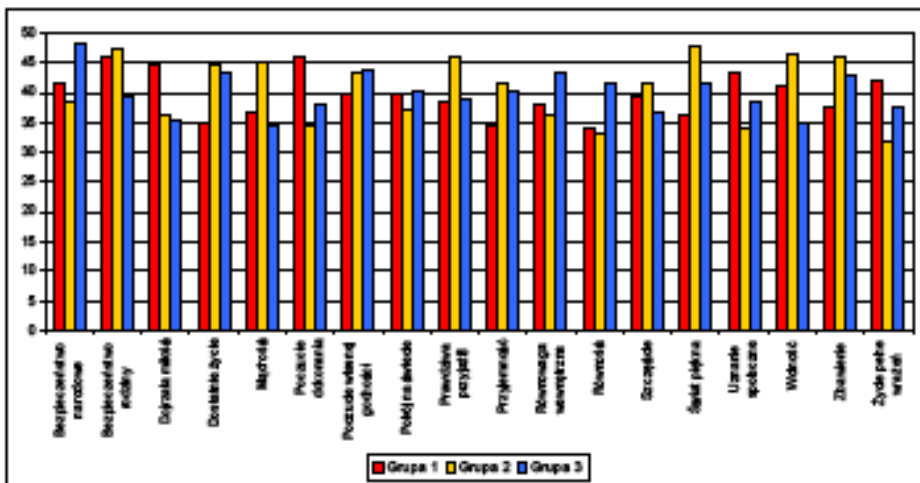
5. Hierarchia wartości w badanych grupach nieletnich

Rysunek 1 przedstawia graficznie zestaw wartości instrumentalnych (WI) preferowanych przez badanych nieletnich.

Na podstawie zaprezentowanych danych można stwierdzić, że najwyżej oceniane przez nieletnich „**impulsywno-agresywnych**” są uczciwość oraz posiadanie dużych umiejętności, a najniżej – niezależność (niepodporządkowanie). Wśród nieletnich zakwalifikowanych do kategorii „**psychopatyczno-odwetowych**” najwyżej cenionymi wartościami instrumentalnymi są posiadanie szerokich horyzontów (otwarty umysł) oraz bycie czystym (schludnym, zadbanym). Natomiast wartością o najniższej randze jest w tej grupie bycie pomocnym. Wartość najwyżej ceniona przez „**buntowniczo-podejrzliwych**” to bycie opanowanym (powściągliwym, zrównoważonym), a cenione najniżej jest bycie odpowiedzialnym.

Rysunek 1. Graficzne przedstawienie średnich rang w zakresie wartości instrumentalnych (WI), uzyskanych w badanej grupie nieletnich

Rysunek 2. Graficzne przedstawienie średnich rang w zakresie wartości ostatecznych (WO), uzyskanych w badanej grupie nieletnich

Wśród wartości ostatecznych, najwyższą rangę w skupieniu „impulsywno-agresywnych” zajmuje dostatnie życie, najmniej ważne jest uznanie społeczne. Wśród nieletnich zakwalifikowanych do „psychopatyczno-odwetowych” najwyższymi wartościami ostatecznymi są: *szczęście* (radość, zadowolenie) oraz *życie pełne wrażeń*, najniższymi oceniane są mądrość oraz prawdziwą przyjaźń. Nietelni „buntowniczo-podejrzliwi” za najważniejsze uznają takie wartości

ostateczne, jak *dojrzała miłość* oraz *mądrość*, za najmniej ważne – *bezpieczeństwo narodowe*.

Zaprezentowane wyniki dość wyraźnie obrazują hierarchiczny układ wartości w badanych grupach nieletnich, tzn. pozwalają wyodrębnić wartości zasadnicze, wpływające na spostrzeganie, myślenie, postawy i procesy emocjonalno-motywacyjne (w tym i poczucie winy wobec popełnionego przestępstwa), oraz wartości peryferyjne, na których realizacji nieletnim zależy najmniej.

Na podstawie powyższych danych można wnioskować, że większość wartości istotnych dla badanych sprawców ma charakter życzeniowy, nieadekwatny do zachowania się nieletnich. Powstaje pytanie: dlaczego nieletni nie postępują zgodnie z wartościami deklarowanymi jako ważne? Według M. Kosewskiego czynnikiem sprawczym może być podatność na sytuacje pokusy, definiowanej jako konflikt wartości i korzyści (Kosewski 1985). Autor ten uważa, że powodem opisanego zjawiska mogą być: słabo zinternalizowane normy lub wartości, silna bodźcowa sytuacja (osoba nie może powstrzymać się mimo wewnętrznych zakazów) oraz mechanizm wynajdywania subiektywnie wiarygodnego usprawiedliwienia dla swojego zachowania. Biorąc pod uwagę prawidłowości rozwoju moralnego, społecznego, oraz kształtowania się i internalizacji wartości w okresie adolescencji, można uznać przedstawione badania nieletnich za potwierdzenie powyższych konkluzji Kosewskiego.

Ponadto wnioski Kosewskiego mogą zostać potwierdzone przez następujące wyniki analiz dotyczących zaangażowania w życie grupy podkulturowej (przestępczej), a szczególnie stopnia akceptacji jej norm i wartości (tabela 2).

Tabela 2. Wyniki średnie w zakresie wyróżnionych procesów grupowych uzyskane przez nieletnich w poszczególnych skupieniach

Zmienna	Nazwa skupienia					
	Impulsywno- -agresywni		Psychopatyczno- -odwetowi		Buntowniczo- -podejrzliwi	
	$\bar{X}$	s	$\bar{X}$	s	$\bar{X}$	s
Wartości grupowe	20,54	6,15	21,05	5,24	23,00	4,65
Interakcje w grupie	44,62	9,29	43,29	9,07	43,45	7,02
Cel grupowy	28,15	6,63	31,29	6,68	33,95	9,16

Zaprezentowane wyniki pozwalają zauważyć, że nieletni „impulsywno-agresywni” oraz „psychopatyczno-odwetowi” w mniejszym stopniu niż „buntowniczo-podejrzliwi” akceptują wartości preferowane przez grupy przestępcze, z którymi dokonywali czynów karalnych.

Powyższe wyniki pozwalają stwierdzić także, iż nieletni należący do poszczególnych skupień w umiarkowanym stopniu (5–6 sten) angażowali się w interakcje grupowe (stanowiące o jej strukturze), a zatem nie identyfikowali się w pełni z grupą przestępczą, przy współudziale której dokonali czynu karalnego (por. także Mika 1984).

Nieletni należący do skupienia „buntowniczo-podejrzliwych” charakteryzują się nieco wyższym (w porównaniu z pozostałymi) stopniem identyfikacji z grupą przestępczą. Nieletni znajdujący się w tym skupieniu w większości dokonywali czynów karalnych grupowo, planując i wielokrotnie popełniając podobne rodzaje przestępstw (rozboje oraz kradzieże z włamaniem). Na podstawie tychże danych można przypuszczać, że sprawcy ci byli członkami grup podkulturowych o jasno określonym celu działania (popełnianie przestępstw dla osiągnięcia korzyści, głównie materialnych) oraz strukturze opartej na wewnętrznej hierarchii, w której „buntowniczo-podejrzliwi” mieli stałe, jasno określone miejsce, a także pełnili konkretne funkcje (zadania). Toteż stałe podejmowanie aktywności przestępczej oraz stopniowe „wrastanie” w środowisko dewiacyjnych grup podkulturowych mogło mieć wpływ na osiągnięcie przez tych nieletnich w SFNP nieco wyższych wyników wskazujących na stopień identyfikacji z grupami przestępczymi.

Wydaje się ponadto, że powyższe wyniki dają podstawę do potwierdzenia, w odniesieniu do badanej grupy nieletnich, konkluzji J. Gierowskiego (2000: 727), iż konkretne przestępstwo może być motywowane w sposób sprzeczny z deklarowanymi (manifestowanymi) przez człowieka wartościami i przekonaniami. Zachowanie o znamionach przestępstwa może wynikać z silnej presji czynników sytuacyjnych, czego potwierdzeniem może być fakt popełnienia czynu w grupie – ze szczególnym uwzględnieniem efektu facylitacji oraz mechanizmów mających wpływ na ujednoczenie zachowań współdziałających osób.

Bibliografia

- Aronson E., Wilson T.D., Akert R.M. (1997), *Psychologia społeczna. Serce i umysł*, Poznań.
- Cialdini R. (1994), *Wywieranie wpływu na ludzi. Teoria i praktyka*, Gdańsk.
- Domachowski W. (1983), *Tendencja do ujednoczania zachowań*, w: J.M. Stanik (red.), *Materiały z II Ogólnopolskiej Konferencji nt. Współpraca psychologiczno-psychiatryczna w ekspertyzach sądowych*, Katowice.
- Filipiak M. (1999), *Od subkultury do kultury alternatywnej. Wprowadzenie do subkultur młodzieżowych*, Lublin.
- Gierowski J.K. (2000), *Psychologiczne wyznaczniki przestępczości*, w: J. Strelau (red.), *Psychologia*, t. II, Gdańsk.

- Jędrzejewski M. (1999), *Młdzież a subkultury. Problematyka edukacyjna*, Warszawa.
- Kohlberg L. (1984), *The psychology of moral development*, New York.
- Kosewski M. (1985), *Ludzie w sytuacji pokusy i upokorzenia*, Warszawa.
- Kozaczuk F., Radochoński M. (red.) (2000), *Aktualne problemy pedagogiki resocjalizacyjnej i patologii społecznej*, Rzeszów.
- Machel H., Kawula S. (red.) (1998), *Podkultury młodzieżowe w środowisku szkolnym i pozaszkolnym*, Gdańsk–Toruń.
- Matuszewicz Cz. (1974), *Wpływ obecności innych na poziom wykonania czynności*, „Przegląd Psychologiczny” 4, nr 1.
- Matuszewicz Cz. (1975), *Psychologia wartości*, Warszawa.
- Matuszewicz Cz. (1977), *Uznawane wartości nieletnich. Przegląd teorii i zagadnień*, „Przegląd Psychologiczny” 4.
- Mika S. (1984), *Psychologia społeczna*, Warszawa
- Obuchowska I. (2001), *Adolescencja*, w: B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia człowieka*, Warszawa.
- Piaget J. (1967), *Rozwój ocen moralnych dziecka*, Warszawa.
- Reykowski J. (1986), *Motywacje, postawy prospołeczne a osobowość*, Warszawa.
- Reykowski J. (1990), *Indywidualne i społeczne wyznaczniki wartościowania*, Wrocław.
- Siemaszko A. (1993), *Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych*, Warszawa.
- Stanik J.M. (1980), *Asocjalność nieletnich przestępców jako przedmiot psychologicznej diagnozy klinicznej*, Warszawa.
- Szewczuk W. (1988), *Sumienie. Studium psychologiczne*, Warszawa.
- Trempała J. (2001), *Psychologia rozwojowa człowieka*, Warszawa.
- Wojciszke B. (1990), *System wartości osobistych a zachowanie*, w: J. Reykowski (red.), *Indywidualne i społeczne wyznaczniki wartościowania*, Wrocław.

Streszczenie

W psychologii społecznej powszechnie akcentuje się znaczenie, rolę i wpływ, jaki wywierają grupy rówieśnicze na funkcjonowanie i rozwój społeczno-moralny dzieci i młodzieży, oraz na nabywanie i utrwalanie się u poszczególnych członków tych grup określonych wartości, celów i wzorów zachowań. Toteż w odniesieniu do nieletniego sprawcy przestępstwa na szczególną uwagę zasługują czynniki związane z popełnieniem zarzucanego czynu w obecności grupy społecznej: pod jej wpływem czy też wraz z członkami tej grupy. Ze względu na przedmiot niniejszego opracowania szczególną uwagę poświęcono

grupom rówieśniczym o cechach grup podkulturowych. Takie asocjalne grupy nieletnich określane są z reguły jako gangi, szajki czy paczki. Jak wskazują wyniki badań, to właśnie w ramach ich aktywności generowana jest większość przestępstw nieletnich.